

KORXONALAR INNOVATSION FAOLIYATINI MOLIALASHTIRISHNING ILMIY- NAZARIY ASOSLARI VA EVOLYUTSIYASI

Suhrob Turanov

**"Finance" kafedrası katta o'qituvchisi,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, Toshkent, O'zbekiston
sukhrobturanov@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15477971>**

Annotatsiya: Ushbu tesizda korxonalar innovatsion faoliyatini molialashtirishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Innovatsion jarayonlarning noaniqligi, kumulyativligi va kollektiv xususiyati ularni molialashtirishda maxsus strategik yondashuvlar va resurslarni talab qiladi. Tadqiqotda klassik va zamonaviy iqtisodiy nazariyalar, jumladan, Shumpeter, Solow, Chesbrough va Freemanlarning yondashuvlari orqali innovatsion faoliyatni molialashtirish mexanizmlari, tavakkalchilik va agentlik muammolari kontekstida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida ilmiy-tadqiqot investitsiyalarining ahamiyati, molialashtirishda ichki va tashqi resurslar o'rtasidagi muvozanat, soliq imtiyozlari va davlat siyosatining roli yoritiladi.

Kalit so'zlar. Innovatsion faoliyat, molialashtirish mexanizmlari, R&D, ilmiy-tadqiqot investitsiyalari, strategik nazorat, agentlik muammosi, ochiq innovatsiyalar, soliq imtiyozlari, milliy innovatsion tizim, tavakkalchilik, nomoddiy aktivlar, Shumpeter nazariyasi.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri bo'lgan innovatsion faoliyat korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, bozor ehtiyojlariga moslashish va texnologik yangilanishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Innovatsion faoliyatni molialashtirish esa ushbu jarayonning ajralmas qismi bo'lib, korxonalarning rivojlanish strategiyasini shakllantirish, yangi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish hamda iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda asosiy rol o'ynaydi. Bunday sharoitda innovatsion faoliyatni tavsiflovchi toifalarni o'rganish, uni innovatorlar va ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi raqobatning rivojlanish darajasiga qarab ilmiy-texnika sohasida mavjud resurs salohiyatidan foydalanishga yo'naltirish alohida ahamiyat kasb yetadi. Innovatsion faoliyatdagi muhim o'zgarishlar tufayli rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatgan dunyoga mashhur kompaniyalarning ba'zi misollari bilan tanishib chiqamiz:

1-jadval.

Global kompaniyalarning texnologik innovatsiyalar orqali rivojlanish tajribasi

Korxona nomi	Texnologik innovatsiyani amalga oshirish mexanizmi
Ford	Ford avtomobil ishlab chiqarishdagi innovatsiyalari bilan mashhur. 1913-yilda kompaniyaning konveyerni joriy etishi avtomobillarni ishlab chiqarishda inqilob qilishga yordam berdi, bu esa ularni arzonroq va oddiy iste'molchi uchun qulay qilish imkonini berdi (Ford Motor Company).
General Electric	General Electric elektr energiyasi ishlab chiqarish, yoritish va maishiy texnika sohasidagi innovatsiyalari bilan mashhur. Kompaniya asoschisi Tomas Edison 1000 dan ortiq patentlarga, jumladan, cho'g'lanma lampochka, fonograf va kino kamerasiga ega bo'lgan sermahsul ixtirochi edi (General Electric).

IBM	IBM kompyuter va axborot texnologiyalari sohasidagi innovatsiyalari bilan mashhur. 1960-yillarda kompaniyaning asosiy kompyuterlarni yaratishi keng ko'lamli ma'lumotlarni qayta ishlash davrini boshlashga yordam bergan bo'lsa, 1980-yillarda uning shaxsiy kompyuterlarni joriy etishi shaxsiy kompyuterlarni ommalashtirishga yordam berdi (IBM).
Coca-Cola	Coca-Cola ichimliklar sanoatidagi innovatsiyalari, jumladan, 19-asr oxirida birinchi kola ichimligining rivojlanishi bilan mashhur. Kompaniyaning marketing va distribyutorlik harakatlari butun dunyoda tan olingan global brendni yaratishga yordam berdi (Coca-Cola).
Apple	Apple shaxsiy kompyuterlar, mobil qurilmalar va raqamli musiqa sohalaridagi innovatsiyalari bilan mashhur. 1984-yilda kompaniya tomonidan Macintosh va 2001-yilda iPod-ni taqdim etishi ushbu sohalarida inqilob qilishga yordam berdi. Apple'ning dizayn va foydalanuvchi tajribasiga e'tibor qaratgani ham muvaffaqiyatining asosiy omili bo'ldi.
Google	Google qidiruv texnologiyasi, onlayn reklama va bulutli hisoblash sohasidagi innovatsiyalari bilan mashhur. Kompaniyaning 1998-yilda taqdim etilgan qidiruv tizimi qisqa vaqt ichida sohada dominant o'yinchiga aylandi va shundan so'ng Google boshqa turli sohalarida, jumladan, mobil operatsion tizimlar va sun'iy intellektni ham kengaytirdi.
Tesla	Tesla elektr transport vositalari va energiya saqlash sohasidagi innovatsiyalari bilan mashhur. Kompaniyaning elektromobillari barqaror transport g'oyasini ommalashtirishga yordam berdi, shu bilan birga uning energiya saqlash mahsulotlari elektr energiyasini ishlab chiqarish va iste'mol qilish uslubimizni o'zgartirish imkoniyatiga ega.

Jadvaldagi ma'lumotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, sanoatning turli hil sohalarida olib borilgan texnologik innovatsiyalar tufayli past daromadlardan yuqori daromadli bozorlarga o'tishning ajoyib na'muna ekanligi isbotlanadi. Texnologik o'zgarish va yangi bozorga kirish nafaqat strategiyani, balki tashkilotchilikni va moliyani ham talab qiladi. Innovatsion firma ishlab chiqaradigan daromadlar uning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun muhim bo'lishi mumkin.

Korxonalar innovatsion faoliyatini moliyalashtirish masalasi zamonaviy iqtisodiy fan va amaliyotning markaziy yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu jarayonni chuqur tushunish uchun ilmiy-nazariy yondashuvlar evolyutsiyasini tahlil qilish zarur. Tarixan innovatsion faoliyatni moliyaviy qo'llab-quvvatlashga doir qarashlar turli iqtisodiy sharoitlar, ishlab chiqarish bosqichlari va texnologik taraqqiyot darajalariga mos ravishda shakllangan. Innovatsion faoliyatni moliyalashtirishga oid nazariy yondashuvlar turli olimlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular iqtisodiy tizimlarda innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va moliyaviy ta'minlash mexanizmlarining murakkabligini ochib beradi.

2-jadval

Innovatsion faoliyatni moliyalashtirish bo'yicha olimlar nazariyalari tahlili

Yillar	R&D bo'yicha olimlar	Nazariyalar xronologiyasi
--------	----------------------	---------------------------

1776 yillar	Adam Smith	Adam Smit innovatsion faoliyat iqtisodiy o'sish va rivojlanishning asosiy omili ekanligiga ishonadi. Uning ta'kidlashicha, yangi texnologiyalar, ixtirolar va ishlab chiqarish usullarini takomillashtirish mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish hajmini kengaytirish uchun muhim ahamiyatga ega.
1940-1950 yillar	Robert Solow, Kenneth Arrow	Innovatsiyaning chiziqli modeli - "texnologik yutuq" modeli sifatida ham tanilgan innovatsiyaning chiziqli modeli ilmiy tadqiqotlar texnologik rivojlanishga olib keladi, bu esa o'z navbatida sotiladigan mahsulotlarga ijobiy ta'sir qiladi.
1980 -yillar	Joseph Schumpeter	Induksiyalangan innovatsiyalar nazariyasi - tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talabning o'zgarishi innovatsiyalarga turtki bo'lishini ko'rsatadi. Korxonalar yangi mahsulotlar va texnologiyalarni yaratish uchun ilmiy-tadqiqot ishlariga sarmoya kiritish orqali bozor sharoitlarining o'zgarishiga javob beradilar.
1990 -yillar	Bengt-Ake Lundvall, Christopher Freeman	Milliy innovatsion tizimlar konsepsiyasi - innovatsiyalar firmalar, universitetlar, davlat idoralari va boshqa tashkilotlarni o'z ichiga olgan bir qancha ishtirokchilarni o'z ichiga olgan murakkab va interaktiv jarayon ekanligini ko'rsatadi.
2000 -yillar	Henry Chesbrough	Ochiq innovatsiya - korxonalar yangi g'oyalar va texnologiyalarni yaratish uchun tashqi hamkorlar, jumladan, mijozlar, mol yetkazib beruvchilar va boshqa tashkilotlar bilan hamkorlik qilishdan foyda ko'rishi mumkinligini ko'rsatadi.
	Eric von Hippel	Foydalanuvchi innovatsiyasi-foydalanuvchilarning o'zlari foydalanishi uchun yangi mahsulot va texnologiyalarni ishlab chiqish va keyin ularni boshqalar bilan baham ko'rish orqali innovatsiyalarda asosiy rol o'ynashi mumkinligini ko'rsatadi.
	Yuri Petrovich Yegorov	Innovatsion tizim nazariyasi- innovatsiyalar va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish uchun sub'ektlar, institutlar va siyosatlarning qo'llab-quvvatlanadigan va integratsiyalashgan tizimi muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu tizimlarning innovatsiyalar uchun qulay muhit yaratish uchun birgalikda ishlashi va hamkorlik qilishi zarurligini ta'kidlanadi
2010-yillar	I.L.Balabanov	innovatsiya bu – nazorat, rejalashtirilgan usuli, yangi texnika va texnologiya, ishlab chiqarish, mehnat, xizmat ko'rsatish, boshqarishni tashkil etishning yangi shakliga kapital kiritishdan olingan natijani namoyon etadi deb tushuntirgan

	R. Fatxutdinov	innovatsiya – yangilikni tatbiq etishning yakuniy nati-jasi bo‘lib, obyekt boshqaruvini o‘zgartirish ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, ekologik va boshqa ko‘rinishdagi samaradorlikdir. Yangilik esa, fundamental, amaliy tadqiqotlar ma’lum bir faoliyatda uning samaradorligini oshirish uchun ishlab chiqilgan yoki tajribaviy ishdur
	B.Toshmurodova	innovatsiya tushunchasi o‘z ichiga faqat texnik izlanishlarni olmasdan, balki korxona ishi usulidagi barcha yaxshi o‘zgarishlarni (yangi xizmatlar, pastroq narxlar belgilash va boshqa mijozlar uchun qulay sharoitlar yaratish) oladi.

Nazariy yondashuvlar innovatsion faoliyatni moliyalashtirishni faqat texnik yoki moliyaviy operatsiya sifatida emas, balki tizimli, strategik va institutsional jarayon sifatida tushuntiradi. Adam Smithning mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlashdagi innovatsion g'oyalarga urg'u berishi bu jarayonning iqtisodiy o'sishdagi muhim omil ekanligini tasdiqlaydi. Shumpeterning "ijodiy halokat" nazariyasi esa innovatsiyalarni mavjud iqtisodiy tuzilmalarning yangilanishiga olib keluvchi asosiy kuch sifatida talqin qiladi.

Ushbu nazariyalar innovatsion faoliyatga moliyaviy resurslarni jalb etishda davlat siyosati, soliq imtiyozlari, agentlik muammolari, korporativ strategiyalar va inson kapitali kabi ko'plab o'zaro bog'liq omillarni tahlil qilish zaruriyatini vujudga keltirgan. Ayniqsa, innovatsion faoliyatdagi noaniqlik, risk va uzoq muddatlilik ularni moliyalashtirishda o'ziga xos yondashuvlarni talab qiladi.

Xulosa sifatida, innovatsion faoliyatni moliyalashtirishga oid nazariy yondashuvlar korxonalar, hukumatlar va investorlar uchun strategik qarorlar qabul qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ular faqat moliyaviy vositalarni tanlashda emas, balki innovatsiyalarni rivojlantirish va ularni iqtisodiy tizimga muvaffaqiyatli integratsiya qilishda yo'l ko'rsatadi. Shuningdek, O'zbekiston kabi innovatsion transformatsiya jarayonida bo'lgan mamlakatlar uchun ushbu nazariy yondashuvlar milliy strategiyalarni ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ford Motor Company. (n.d.). Our history. Retrieved from <https://corporate.ford.com/about/history.html>
2. General Electric. (n.d.). Edison's innovations. Retrieved from <https://www.ge.com/about-us/edisons-innovations>
3. IBM. (n.d.). IBM history. Retrieved from <https://www.ibm.com/ibm/history/history>
4. Coca-Cola. (n.d.). Our history. Retrieved from <https://www.coca-colacompany.com/company/history>
5. Yegorov, Y. P. (2013). Innovation System Theory: A Socioeconomic Framework for Innovative Activity. Journal of Innovation Economics & Management, (12)2, 9-32.
6. Балабанов И.Л. «Инновационный менеджмент» СПб.: Питер, 2001.– 120 с

7. Fatxutdinov R.A. Innovatsionniy menedjment. – Spb.: Piter, 2004. S. 19
8. Тошмуродова Б.Э., Жиянова Н. «Инновация фаолиятни молиявий рағбатлантириш». Ўқув қўлланма. – Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2006.-110 б